

Janez Polajnar

Vpliv alkohola in degeneracija naroda med obema svetovnima vojnama

Polajnar Janez, mag., Mestni muzej Ljubljana, Gosposka ul. 15, SI - 1000 Ljubljana

178.1(497.4)1918/1941

VPLIV ALKOHOLA NA DEGENERACIJO NARODA MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA

Avtor v prispevku obravnava t. i. alkoholno degeneracijo. Med obema vojnama je reševanje tega problema dobilo nov zagon, ko so se pojavljale vedno bolj radikalne rešitve. Narod in dolžnosti do naroda ter države so vse bolj postajale normativ. V omamo alkohola padli posamezniki pa so v skladu z že znanimi degeneracijskimi teorijami postajali breme družbe in škodljivci naroda. Alkoholiki so zaradi »dokazano« zastrupljenega dednega materiala postali enaki manjvrednim v očeh izboljševalcev narodne biti in ovira na poti evulucijskih idealistov, ki so sanjali o naslednji stopnji v razvoju človeštva. Dr. Avgust Munda, pravnik in predavatelj kazenskega prava na Pravni fakulteti v Ljubljani, se je npr. leta 1934 v svoji stanovski reviji zavzel, »da bi se sterilizirali vsi preklicani pijanci«. V prilogi Zdravniškega vestnika Evgenika so ob teh razmišljanjih prikimavali: »V Sloveniji bi bil efekt morda gorostasen, toda radikalen in potreben. Kar se pa sterilizacije tiče, ob privolitvi bi jo lahko že opravljali. Tako citira Kohlrauscha, ki pravi, da je prisilna sterilizacija logična: 'volja posameznika se mora nepogojno podrediti koristi občestva'.

Ključne besede: alkoholizem, degeneracija, sterilizacija, Evgenika

Polajnar Janez, MA, City Museum Ljubljana, Gosposka ul. 15, SI - 1000 Ljubljana

178.1(497.4)1918/1941

INFLUENCE OF ALCOHOL ON THE DEGENERATION OF THE NATION IN THE PERIOD BETWEEN THE WORLD WARS

The article deals with the condition called "alcohol degeneration." Between the World Wars, solving this problem gained a new impetus from increasingly radical solutions. The nation and responsibilities towards the nation and the state were becoming more and more of a norm. Individuals who had fallen prey to alcoholic stupefaction became a burden to society and parasites on the nation, according to the well-known degeneration theories. Because of "evidently" corrupt genetic material, alcoholics became inferior in the eyes of the refiners of the national essence and an obstacle in the path of the evolutionary idealists who dreamed about the next stage in the development of mankind. Dr Avgust Munda, lawyer and Lecturer in Penal Law at the Faculty of Law in Ljubljana, for example, suggested in a law journal that "all drunkards who have been stripped of their dignity should be sterilized". In the supplement to the Medical Journal called *Evgenika*, they agreed with his views: "This might have an enormous effect in Slovenia, yet a radical and necessary one. As far as sterilization goes, it could be performed with consent. The author thus cites Kohlrausch, who believed compulsory sterilization was logical: "The will of an individual unconditionally must serve the good of the community."

Key words: alcoholism, degeneration, sterilization, Evgenika

Teorija progresivne degeneracije je bila ena izmed »velikih« znanstvenih teorij, ki so se zelo hitro razširile v javnosti. Degeneracijske teorije »biološke psihiatrije« niso samo »ušle« v javnost, ampak so se v njej zelo hitro uveljavile kot dokazano dejstvo. To je pomenilo, da je iz stekleničke ušel duh, ki ga kasneje ni bilo mogoče več obvladovati. Na »naravne zakone« se je pač lahko skliceval prav vsak. Širši javnosti je tako progresivna degeneracija postala povsem očitno dejstvo, ki naj bi bilo vidno na vsakem koraku. Alkoholizem, revščina, polne »blaznice« in še kaj. V zadnji četrtini devetnajstega stoletja so se namreč razprave o degeneraciji družbe iz zaprtih akademskih krogov razširile tudi v bulvarski tisk. Javnost je ugotovitve o degeneraciji sprejela z grozo in izobražen meščanski sloj je začel verjeti, da je evropska družba obsojena na propad, če se »zastrupljanje« dednega materiala ne bo ustavilo v najkrajšem času. Socialni darvinisti in evgeniki so rešitev progresivne degeneracije družbe in celih narodov postavili v središče svoje populacijske teorije. Njihovo delo naj bi poskrbelo, da bi se zastrupljanje dednega materiala ustavilo.¹ V vseh državah Evrope, tudi na Slovenskem, se je govorilo o padcu rojstev, hkrati pa vedno očitnejši množitvi manjvrednih posameznikov in splošnem moralnem propadu, ki ga je povzročal tudi vse bolj pereč alkoholizem.

Na Slovenskem in tudi drugod so se v borbi proti alkoholu ponavadi najbolj angažirali ljudje, ki so to počeli iz vzgojno moralnega ali pa narodnogospodarskega in evgeničnega stališča. Zadržne je bilo še posebej značilno za čas med obema vojnama. Tako katoliški moralisti kot tisti, ki so v borbi proti alkoholu nastopali s stališča, češ da spodkopava temelje gospodarstva in varnosti države, so torej poskušali odpraviti isto zlo. Evgeniki so se v boju proti alkoholu posebej izpostavili zaradi predlaganih rešitev, ki so bile pač v skladu z njihovimi predpostavkami. Alkoholizem je tako skrbel celo vrsto ljudi, ki so izhajali iz različnih okolij. Vzroki za zaskrbljenost so se tako gibali od skrbi za javno moralo do strahu pred popolno degeneracijo genov naroda in propada nove države. V tej razpravi se bom osredinil predvsem na razmišljanje protialkoholnih »aktivistov«, ki jih je

skrbel negativen vpliv alkoholizma na narod, gospodarstvo in državo.

Stališče evgenikov

Evgenika sama je »razcvet« na Slovenskem doživljala relativno pozno, tj. nekje na začetku tridesetih let 20. stoletja. Obdobje »razcveta« pa je bilo relativno kratko. Priloga Zdravniškega vestnika *Evgenika* je npr. izhajala med leti 1935 in 1938, po tem letu pa tudi nasploh izrazito upade število člankov ali prispevkov s to tematiko. Zgodaj sta se z »evgeniko« ukvarjala antropolog Niko Županič in zdravnik dr. Franc Derganc. Slednji se je v Sokolskem glasniku leta 1920 zavzel za ustanovitev Jugoslovanskega evgeničnega društva.² Vendar ti zgodnji »evgeniki« to niso bili v pravem pomenu besede. Govora je bilo namreč predvsem o narodno vzgojnem in moralnem pomenu, ki bi ga lahko imela evgenika. Niso pa se npr. zavzemali za širši državni in zdravniški nadzor števila prebivalstva ali pa za umetno sterilizacijo »manjvrednih«, na podlagi evgenike ugotovljenih napak dednega materiala. Izhajali so iz klasičnih moralno-vzgojnih stališč, ki jih je navadno promovirala tudi katoliška cerkev.

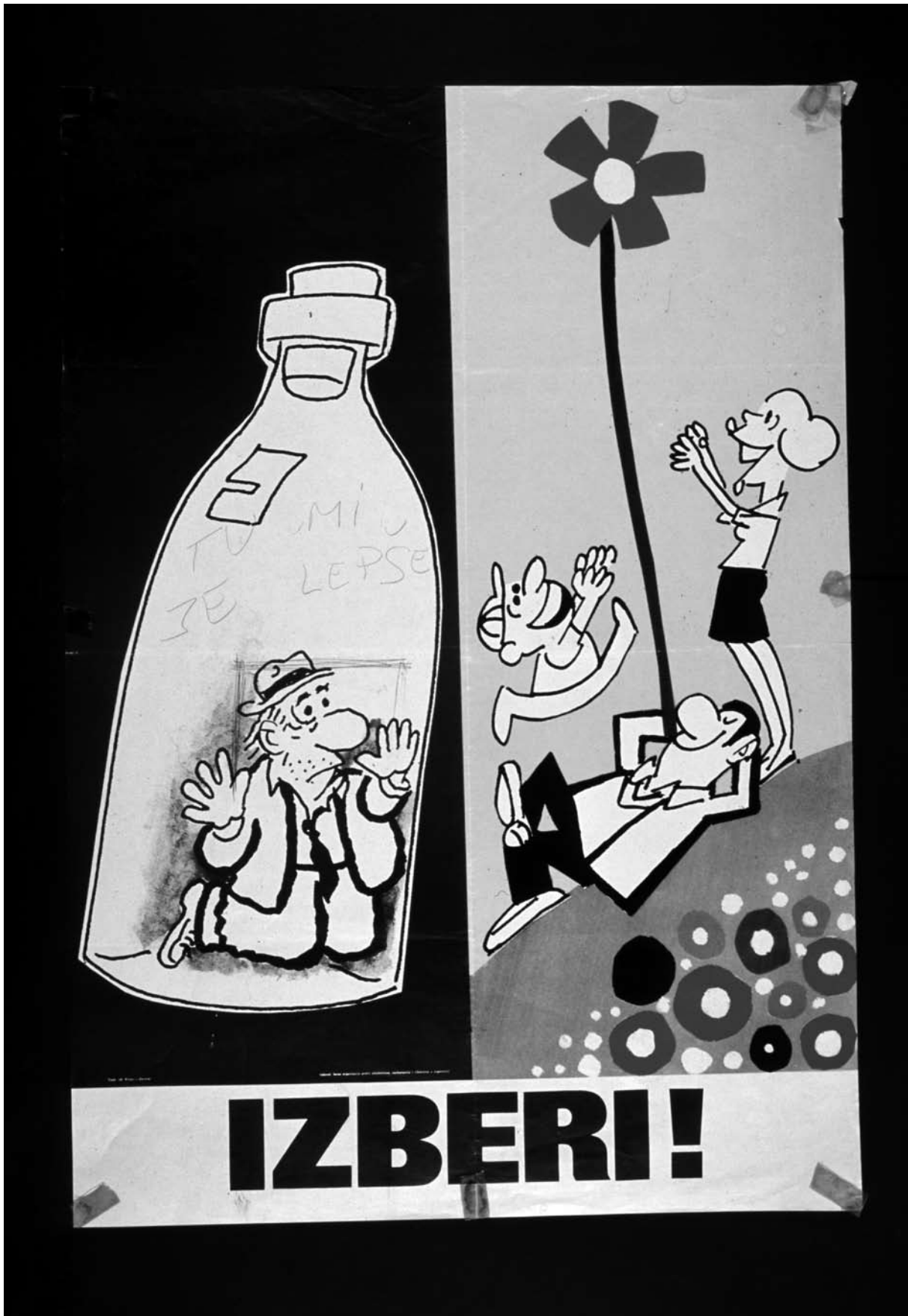
Alkoholizem je bil ves čas viden kot eden osrednjih problemov pri propadanju naroda, tako pri teh zgodnjih »evgeničnih« poskusih kot tudi kasneje. Leta 1921 je v časopisu Slovenski narod Niko Županič npr. predstavil »bolezni«, ki načelnjajo narod. V novi državi je po vojni namreč videl marsikatero »kugo«, ki je uničevala narod. »Moralna in zdravstvena dekadenca, spolne bolezni, tuberkuloza in alkoholizem, zanemarjena mladina, nebroj lahkomišelnih sklenjenih in ločenih zakonov, lenoba in verižništvo, sistematično in preišljeno zastrupljanje javnega duha mladine po sovražnikih naše države.«³ Ideal je Županič videl predvsem v čistem in zdravem zakonskem življenju, ki je nujno za prihodnost naroda.

Zvezo med progresivno degeneracijo naroda in njeno povezavo z alkoholom so na Slovenskem izpostavljali mnogi, še posebej pa so jo poudarjali evgeniki. Degeneracijo narodne biti na manjvredno stopnjo, ki jo povzroča alkoholna omama, so

¹ Edward Shorter: *A History of Psychiatry, From the Era of the Asylum to the Age of Prozac, New York /.../ Weinheim 1997, str. 98.*

² Niko Županič: *Evgenika dr. Ivana Tavčarja, Ljubljana 1921.*

³ *Ibidem.*

Izberi. (Izdal: Savez organizacija alkoholizma, narkomanija i nikitizma u Jugoslaviji; hrani Mestni muzej Ljubljana)

videli kot neizpodbitno dejstvo, o katerem skoraj ni mogoče debatirati. Osnovni problem so videli v rodnosti, ki naj bi bila pri tako imenovanih večvrednih bistveno nižja kakor pri tistih, ki so jih oni videli kot manjvredne.⁴ Ker pa je bila degeneracija v očeh velikega števila ljudi tako očitna, so se reševanja tega problema lotili tudi evgeniki, ki so podobno kot ostali opozarjali na degeneracijo, hkrati pa so reševanje problema predstavili v skladu z idejo evgenike.

Kot sem že omenil, pa je na Slovenskem evgenika »razcvet« doživljala šele na začetku tridesetih let 20. stoletja. Božo Škerlj, začetnik in najbolj aktiven ter izpostavljen evgenik na Slovenskem, je tako npr. izpostavil vpliv alkohola na dnevni material. Alkohol je pojmoval kot enega izmed dejavnikov, ki vplivajo na manjšo nadarjenost otrok. V znani razpravi *Socialno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka* je preučeval otroke, ki so obiskovali Državno pomožno šolo v Ljubljani in dokazoval, da ima »dedna tvarina posebe važno vlogo«. Pri tem pa je raziskoval tudi alkoholizem staršev in »dedno obremenjenost po alkoholu«, tj. po starših ali prednikih, označil za enega izmed pomembnejših vzrokov za »manjvrednost« teh otrok.⁵

V tistem času je profesor kazenskega prava na ljubljanski pravni fakulteti in očitni navdušenec nad idejami evgenikov Avgust Munda objavil razpravo *Problem sterilizacije in kazensko pravo*. Objavljena je bila v Slovenskem pravniku leta 1934, med drugim pa je obravnaval tudi problem alkoholizma in ga vključil v obravnavano temo. Ker je po prepričanju evgenikov alkohol povzročal zunanjo okvaro dednega materiala, so bili taki ljudje »manjvredni«. V skladu s prepričanju evgenikov in tudi mnogih drugih v tistem času je prišel do naslednjega zaključka: »Človeštvo propada, ker se dedna snov (klicne stanice) okvari ali kvarno izpremeni. Pravijo, da se kvarijo stanice zlasti

zbog alkohola, kar predstavlja neposredno eksogeno okvarjenje.« Ob nadaljnjih ugotavljanjih, kako rešiti problem prenašanja manjvrednega dednega materiala, je – v skladu s prepričanjem, da je edini učinkoviti način zdravljenja prekinitve možnosti razmnoževanja – predlagal, naj se alkoholizem podobno kot »povratek radi hudih zločinov zoper življenje, telo, imovino ali svobodo« kaznuje s sterilizacijo. »Na ta način se bolezensko nagnjenje izleči. Nagnjenost k alkoholizmu je namreč čisto prirojena. Alkohol zelo oškoduje dedno tvarino, tako da postanejo otroci manjvredni. In tu nima pomena ugotavljati dedljivosti, ker je alkohol hud strup za spolne žleze.«⁶ V *Evgeniki*, prilogi Zdravniškega vestnika, so se s temi razmišljanji Avgusta Munde seveda strinjali in dodali še svoje mnenje: »V Sloveniji bi bil efekt morda gorostasen, toda radikalen in potreben.«⁷

Alkohol, prostitucija in splošen moralni propad so bile teme, ki so bile splošno priznane kot glavni problem družbe, a evgeniki so zahtevali vseeno preveč. Aleš Ušeničnik je npr. menil, da evgenika lahko prinese mnogo dobrega v narodnovzgojnem smislu, vendar pa je menil, da je »za prakso najbolj usodno važno, da se izvaja iz 'evgenskega stališča' tudi regulacija porodov«. Pri tem načinu reševanja socialnih in družbenih problematik je Ušeničnik ostro nasprotoval idejam in rešitvam evgenikov: »O teh in takih rečeh naj razmišljajo vsi, ki jim je mar zdravega rodu, ne pa o nenaturni regulaciji porodov – poudarjam o nenaturni regulaciji, kakršen je poskus z umetnimi profilaktičnimi sredstvi – zakaj taka praksa mora prinesiti poedincem in narodu končno le prokletstvo in pogubo.«⁸

Alkohol in narodno gospodarstvo med obema vojnama

V času med obema vojnama so zaskrbljeni zdravniki in drugi poleg resne skrbi za telesni in duševni propad posameznika ter splošni družbeni propad vedno bolj izpostavljali škodo, ki da jo alkohol povzroča narodni biti. Alkohol je postal vedno bolj sovražnik celotnega naroda, naro-

⁴ Več o tem glej: Peter Gay: *The Bourgeois Experience, Victoria to Freud, Education of the Senses*, New York/Oxford 1984, str. 255–277; Malthus, *medicine and Morality: Malthusianism after 1798*, ur. Brian Dolan, v: *Clio medica*, 59, Amsterdam, Atlanta 2000, Donald J. Childs: *Modernism and Eugenics*, Woolf, Eliot, Yeats, and the Culture of Degeneration, Cambridge/New York/Madrid 2001.

⁵ Božo Škerlj: *Socialno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka*, v: *Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice za leto 1933*, Ljubljana 1933, str. 34–102.

⁶ Slovenski pravnik, št. 9-10, 1934, str. 244–263.

⁷ Evgenika, leto I., št. 2, str. 30, v: *Zdravniški vestnik*, april 1935.

⁸ Aleš Ušeničnik: *Evgenika*, v: *Čas*, št. 3/4, 1931/1932, str. 128–133.

dnega gospodarstva in države. Novo pojmovanje narodne osvoboditve Slovencev iz ječe narodov je od ljudstva terjalo odgovorno ravnanje z dednim materialom, ki se ga prenaša na potomstvo. Skrb za splošno zdravje naroda je zato vse bolj postajala dolžnost vsakega državljanca. Leta 1938 je Ivo Pirc, zdravnik in direktor Higijenskega zavoda v Ljubljani, zapisal: »Danes ne zadostuje več razpravljati o pijanosti kot moralni zablodi ali oškodovanju organizma posameznika po alkoholu, marveč se moramo danes vpraševati o škodi, ki jo trpi narod kot celota zaradi uživanja alkohola. Alkoholizem je torej postal problem splošne socialne medicine.«⁹

Znani zdravnik in protialkoholni borec Ivan Robida je že leta 1922 zaradi teh razlogov pozival v boj proti alkoholu. Očitno je že takrat opazal, da samo moralno-vzgojno prepričevanje še ni obrodilo zelenih sadov in da očitno ne zadostuje. »Če že ne marate pobijati alkoholizma iz npravstvenih nagibov, uvažujte vsaj narodnogospodarske odnošaje, vpoštevajte vsaj ljudsko zdravje, brez katerega je vsaka država nemogoča in, ki je njegov prvi in največji zaklad. Tu ni treba nikake sentimentalnosti, nikake jokavosti, tukaj govore številke. Svinčnik v roke prijatelj in račun, in videl boš, če vse trezno premotriš, da je naš narod bolan, in sicer hudo bolan, in da se ta njegova bolezen imenuje alkoholizem.«¹⁰

Ker pa alkoholik ne pozna svoje bolezni, se noče zdraviti in se brani zdravljenja kot otrok zdravil, je včasih treba poseči tudi brez privolitve, kakor je zapisal Robida: »Zato ne preostaja drugega kakor, da ljudi siloma zdravimo, prav tako kakor otroke.«¹¹ Robida je bil v citiranem spisu vidno razburjen in je proti alkoholu prav rohnal ter pri tem uporabljal mnoge argumente, ki jih sicer srečujemo tudi pri evgenikih, a več kot uporabe prisilnega zdravljenja vseeno ni zahteval. Stanje v državi in odnos ljudi do tega problema pa je predstavil z naslednjimi besedami: »Ljudje, ki prezebajo v nezakurjenih sobah, ki si ne preoblečejo perila po teden dni in dalj, ki hodijo v raztrganih oblekah,

ki se ne najedo nikoli do sitega – glejte, vsi ti ljudje pa imajo vedno dovolj denarja za alkohol! Uničevanje blagostanja, duševnih in telesnih sil, zdravja zaroda in z njim našega naroda žrtvujemo temu molohu neverjetne vsote! V tako vzorno urejeni in razmeroma jako trezni državi, kot je bila svoj čas militaristična Nemčija, se je zmetalo za alkohol nad dvakrat več nego za vojsko in mornarico skupaj in za eno četrtno več nego za vse druge državne potrebščine s prvima dvema! In če se je to godilo na zeleni vejici, kaj se godi šele na suhem lesu! Kakšno gospodarstvo je to, kaj preti takim državam, kaj takim narodom! Ali je mogoče, da si posebej rediš in vzdržuješ morilca zato, da uničuje, da ugonablja gospodarstvo, da te spravlja na beraško palico in te ubija telesno in duševno. In žalibog je tako! Nedo-stopni vsaki besedi, slepi in gluhi, tavajo naši ljudje v gosti megli nevednosti in žal tudi nedovzetnosti v zijoči prepad. In naši državniki! Store li kaj resnega, kaj odločnega, kaj temeljitega, da bi zajezili s krepko roko prodirajočo povodenj? Skomigajo z rameni, govore o vinogradih in gostilničarjih, ki žive od zastrupljanja naroda, in kažejo na številke, na denar, pridobljen iz narodne krvi, ki se steka v državne blagajne iz davka na opojne pijače. In kako naiven je vendar ta račun. Tisti davčno pridobljeni dinar se kruto maščuje z izdatki za bolnice, hiralnice, blaznice, bolniške blagajne, za uničena gospodarstva, za propadle eksistence, za podivjano in zamenarjeno mladino, za ječe in prisilne delavnice, dalje z zmanjšano pridobitnostjo, s prikrajšanim življenjem, z manj vrednim vojaškim materialom in z večjo umrljivostjo.«¹²

Zanimivo je dejstvo, da so se isti argumenti dolgo časa ponavljali. Degeneracija celotnega naroda in popolni propad pa sta bila vsakič znova pred vrati. Organizatorjem treznostnega tedna¹³ konec maja leta 1938 se je zato zdelo na mestu, da spomnijo ljudstvo, ki propada v objemu alkoholne omame, na dolžnosti do naroda. V času po »narodni osvoboditvi« naj bi ljudje preveč pozabljali na dogajanje v preteklosti in tako uničevali pridobitve, ki jih je prinesla nova država. »Stoletja in stoletja se že borimo za svoj obstanek. Borba na gospodarskem, socialnem, kulturnem in političnem polju je bila težka in je zahtevala mnogo žrtev. Toda bolj kot kdajkoli prej bi se moralo danes slovensko

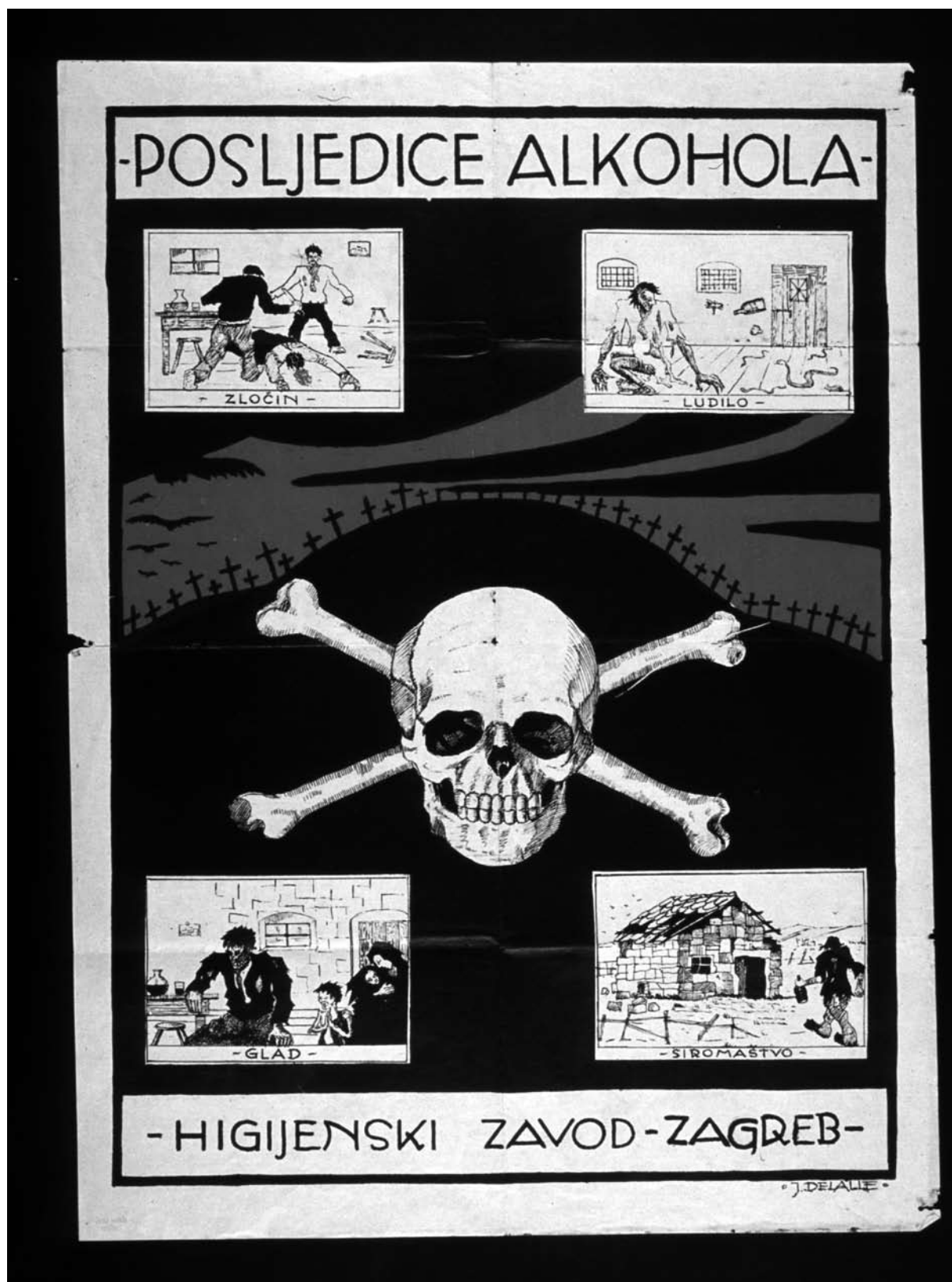
⁹ Ivo Pirc: Vpliv alkoholizma na zdravstveno strukturo Slovenije, v: Vpliv alkohola na zdravstveno strukturo Slovenije, Ljubljana 1938, str. 6–7 (dalje: Vpliv alkohola na zdravstveno strukturo Slovenije).

¹⁰ Ivan Robida: Boj alkoholu, Knjižnica zdravstvenega odseka za Slovenijo, Številka 3, Ljubljana 1922, str. 13 (dalje Ivan Robida: Boj alkoholu).

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, str. 9–10.

¹³ Samo za zanimivost naj povem, da je bila med njimi tudi Gasilska zajednica za dravsko banovino.

Posledice alkohola. (Izdal: Higijenski zavod Zagreb; hrani Mestni muzej Ljubljana)

*ljudstvo zavedati svojih velikih nalog in dolžnosti, ki jih ima napram sebi in svojim potomcem.*¹⁴

Že omenjeni Ivo Pirc je o problematiki razmišljal na podoben način: *»Odkar smo osvobojeni in bivamo v lastni državi smo se zelo opomogli. Narodno premoženje raste, napreduje prosveta, lepo se razvija umetnost. Ljudsko zdravje pospešuje v veliki meri telovadno in športno udejstvovanje, ki se je v ljudstvu že dobro ukoreninilo ter se lepo razvija.*« Na žalost pa je na drugi strani ugotavljal, da je še večji napredek viden v prekomernem uživanju alkoholnih pijač, napredovanju ljudstva in posameznikov v pijančevanju: *»Gostilne se množe, vinotoči se odpirajo, žganje se dela in kuha in se ni bati, da bi zmanjkalo alkoholnih pijač. Poprej bo zmanjkalo pivcev.*«¹⁵

Premnogi znaki so namreč po prepričanju zaskrbljenih kazali, kako se med slovenskim ljudstvom razširja težka bolezen, ki slabi narodno moč. Udeleženci tedna treznosti so zapisali: *»Narodne sile popuščajo, marsikje se opaža, da narod izgublja zdrave sile in da se je pričel proces degeneracije. Ti znaki notranjega narodovega razkroja, ki so ponekod prodrli že do korenin, tirjajo, da se jim posveti vsa pažnja in pozornost, da ne postanejo usodni. Temu niso krive samo današnje slabe socialne razmere, so še drugi vzroki, ki ogrožajo naše moralno in fizično zdravje, našo moč in napredek. Vedno bolj prihajamo do zaključka, da je bodočnost naroda najtesneje povezana z njegovo moralno krepkostjo. Kje so vzroki, da se ruši ta krepkost? ALKOHOLIZEM, ki ga nikakor ne smemo pojmovati samo kot pijanost, marveč kot vsesplošno zlo, ki mu je sam kot tak neposredni ali posredni spremljevalec, je prizadejal mnogo škode v našem narodnem gospodarstvu, mnogo je škodoval rasti naše narodne kulture in napravil mnogo socialnega gorja.*«¹⁶

Fedor Mikić, zdravnik in protialkoholni »borec«, pa je v svoji knjigi izpostavil škodo, ki jo v gospodarstvu povzroča prezgodnja smrtnost

¹⁴ Proglas 'Slovenski javnosti!' izdan ob prvem treznostnem tednu l. 1938. Objavljen v: Vpliv alkohola na zdravstveno strukturo Slovenije, str. 3 (dalje: Proglas 'Slovenski javnosti').

¹⁵ Ivo Pirc: Vpliv alkoholizma na zdravstveno strukturo Slovenije, v: Vpliv alkohola na zdravstveno strukturo Slovenije, str. 10–11.

¹⁶ Proglas 'Slovenski javnosti', v: Vpliv alkohola na zdravstveno strukturo Slovenije, str. 3–4.

zaradi alkoholizma. Alkoholizem je po njegovem mnenju namreč največji povzročitelj slabega gospodarskega stanja v državi: *»Vsak dan zapijemo v Jugoslaviji preko 162 milijonov gramov alkohola. Vzel sem nadalje, da smo Jugoslovani mlada, še neizčrpana in odporna rasa, zato večina zdrži 1694 dni napram alkoholu in sicer 323554 gramom alkohola na posameznika. Po našem računu bi potem zaradi alkoholizma umrlo vsak dan okoli 50 ljudi. 183000 ljudi vsako leto prezgodaj pokopanih je nenadomestljiv, molčeči negativni gospodarski faktor. Če vzamemo, da bi vsak izmed njih mogel še najmanj 10 let v polni moči delati potem znači njih smrt v materialnem oziru primanjkljaj v narodnem gospodarstvu za najmanj 17 milijard dinarjev v 10 letih.*«¹⁷

Veliko pozornosti je namenil škodi, ki jo povzročijo »mačkasti« dnevi, torej tisti dnevi, ki sledijo popivanju. *»Brezdelje naslednjega dne vsled bolezni: Nemci imenujejo to Blaumontag, pri nas so taki dnevi 'plavi', a delavec dela 'plave'. Takozvana manjvrednost se da zelo težko izračunati. Baš ta neopažen faktor igra precejšnjo vlogo v narodnem gospodarstvu.*«¹⁸ Gospodarska (ne)učinkovitost podjetij in milijoni izgubljenega denarja so bili po mnenju Mikića glavni razlog za gospodarsko nazadovanje in največja vzpodbuda za protialkoholno delo. Po njegovem izračunu so bile izgube, ki jih je povzročilo »mačkasto« delo, v Jugoslaviji sledeče: *»Postavili smo si za podlago, da vsaki drugi izmed pijancev naslednji dan vendarle dela, ker pa je njegovo delo za 3/10 manjvredno, tedaj terpi vsled tega narodno gospodarstvo, če tudi dobi mož plačano za to manjvredno delo kot za polnovredno. Narodno gospodarstvo utrpi v Jugoslaviji vsled manjvrednosti pijančevega dela (po slovenski statistiki) 7,5 din na osebo na dan, kar v enem letu znese skupaj 1 471500000 din.*«¹⁹

Mikić je ravno v gospodarskem nazadovanju videl potrditev degeneracije zaradi alkohola. Na podlagi prikazov statistik in preračunavanja škode, ki jo povzroča alkoholizem v gospodarstvu in družbi, je zapisal: *»Na podlagi promatranj bi lahko tudi približno zračunal popolno degeneracijo Jugoslovanov in kedaj nas bo 'milost božja' pobrala*

¹⁷ Fedor Mikić: Naše alkoholno gospodarstvo, Celje 1923, str. 58–59 (dalje: Fedor Mikić: Naše alkoholno).

¹⁸ Ibidem, str. 31.

¹⁹ Ibidem, str. 59.

in izbrisala iz sveta. Toda pustimo to žalost pravih Jugoslovanov, v nadi, da bodo naše žalostne številke prišle v prave roke, katere bodo imele moč ter tudi voljo eliminirati žalostne številke ter jih nadomestiti z veselimi.«²⁰ Prepričanje o neposrednem vplivu alkohola na dedni material človeka je šlo celo tako daleč, da so bili nekateri povsem prepričani, da tudi pijanost ob samem spočetju otrok povzroča nepopravljiv vpliv na otroka. Mikić je v svoji knjigi zato zaskrbljeno zapisal: »Treba je, da samo pomislimo na popivanje ob porokah. Zato si često prav lahko tolmačimo duševno zaostalost prvorojencev (pri čemer pa so telesno navadno močnejši) napram ostali deci.«²¹

Alkohol v slovenskih šolah

Zelo neprijetna podoba se je izrisala tudi v anketi med srednješolci, in sicer v raziskavi Vojka Jagodiča, ki se je lotil problematike alkoholizma pri mladini do 18. leta. Raziskavo je predstavil na predavanju, ki ga je organiziral Higijenski zavod dne 11. aprila leta 1938. Na njem je bil prisoten tudi antropolog in urednik *Evgenike* Božo Škerlj, ki je o predavanju poročal v naslednji številki. »Predavanje je bilo dokaj dobro, a žal ne tako obiskano, kakor bi vsebina odličnega predavanja zaslužila in zahtevala. Predavatelj je ob lastnem ogromnem materialu (192.611 otrok iz Dravske banovine) odkril obupno sliko pijančevanja med našo mladino, ki je morala pretresti vse poslušalce. Toda to ni dovolj: alkoholno vprašanje mora vzdramiti vse ljudstvo, kajti to je, žal, naše narodno, naše življenjsko vprašanje! če pomislimo, da pijeta skoraj dve tretjini (67 %) našega naraščaja bolj ali manj redno alkoholne pijače, če primerjamo k temu življenjsko statistiko iz pretežno vinskih krajev in česta poročila o nasilnih, ogabnih, surovih zločinih v ravno teh krajih, kjer je kriminalnost v vsej državi največja, kakšne se nam odpro perspektive? Ali ni človeka ali, še boljše organizacije ali oblasti, ki bi to stvar mogel, odnosno mogla urediti resno ali uspešno?«²²

Kljub vsemu pa Jagodič ni razmišljal o degeneraciji in o podedovanem alkoholizmu kot o popolnem dejstvu, čeprav se je močno nagibal ravno k tej razlagi, ki se mu je zdela bolj podprta

z dokazi: »Pri Slovencih se da nagnjenost k alkoholizmu razlagati na dva načina. Po prvem načinu bi nam bilo nagnjenje do alkohola utemeljevati z dednimi nagnjenji, pri čemer pa nimamo v mislih samo podedovanja iz roda v rod, to je psihološkega razvoja slovenskega naroda, marveč tudi socialni in gospodarski razvoj, ki tudi kaže dedne znake in celo morda najvidnejše, ravno v alkoholizmu. Če se čuje, da je ta ali oni rod 'zapit', kar znači, da je degeneriran po alkoholu, potem lahko z nekako isto logiko izvajamo te zaključke z ozirom na razvoj gospodarskega in socialnega reda. V tem prvem primeru moramo smatrati alkoholizem kot tisti vzrok, ki je povzročil biološko in gospodarsko degeneracijo. V drugem primeru pa moramo utemeljevati uživanje alkoholnih pijač s stališča ekonomsko-determinističnih principov, kar bi več ali manj negiralo prvi raso-biološki princip. V tem drugem načinu bi morali iskati krivca za alkoholiziranost slovenskega rodu v razmerah, v katerih živi, to je v krivičnih, slabih in podobnih. Toda z isto pravico bi lahko jemali v obzir tudi dobre socialne razmere. Danes se namreč zelo rad omenja drugi način. Toda prav toliko dokazov, kolikor jih imamo za drugi način, jih imamo tudi za prvega. Temeljitejših najbrž že še več. V kvantiteti je morda tudi nekoliko razlike, v kvaliteti pa prav gotovo nobene. Tudi za razpravljanje s socialno medicinskega stališča nimamo na razpolago potrebnih in verodostojnih podatkov ali rezultatov. Zato sta danes z isto upravičenostjo na dnevnem redu 'degeneracija (biološko) slovenskega rodu po alkoholu', kakor tudi 'Slovenci se opijajo zato, ker se jim krivica godi'.«²³

Mišljenje torej, ki je potrjevalo, da je alkoholizem med Slovenci nadpovprečno prisoten. Tudi Fedor Mikić je ugotavljal, da se razvada širi iz smeri severa proti jugu: »Ker delam s predvojno statistiko, je treba, da izjavim – da se hidra pijančevanja žal ni zmanjšala po vojski, temveč se ta žalostna kultura čim dalje bolj širi na jug!«²⁴ Raziskava med vsemi srednješolci v Jugoslaviji pa je pokazala nekoliko drugačno sliko: slovenski srednješolci le niso bili na prvem mestu, celo nasprotno. »Anketa med vsemi srednješolci v Jugoslaviji, ki je bila narejena še pred drugo svetovno vojno na iniciativo prof. dr. Štamparja, je prinesla naslednje rezultate:

²⁰ *Ibidem*, str. 59–60.

²¹ *Ibidem*, str. 34.

²² *Evgenika*, leto IV, št. 2, str. 29, v: *Zdravniški vestnik*, junij 1938.

²³ Vojko Jagodič: *Alkoholizem med učenci osnovnih in meščanskih šol v slovenskih mestih v šolskem letu 1936/37*, v: *Kronika slovenskih mest*, št. 3, let. 5, 1938.

²⁴ Fedor Mikić: *Naše alkoholno gospodarstvo*, str. 30–31.

Žganje ubija. (Tisk: Hrvatski štamparski zavod d. d., podružnica Osijek; hrani NUK, objava v: Meta Kordiš, Gospodična, vi ste lepi kot plakat. FF OEiKA, Ljubljana 2005)

a) organiziranih »treznežev« je bilo 7,7 %, vseh skupaj pa 28,4 %

b) kroničnih alkoholikov je bilo 4,1 % (med moškimi 5 %, med ženskami pa 2,5 %)

Kronični alkoholizem med temi dijaki (moškimi) je bil po banovinah naslednji: Primorska 27 % (verjetno napaka, v nadaljevanju avtor namreč navaja kraje z najvišjo stopnjo kroničnih alkoholikov, ta pa ne presega 9 %; op. a.), Zetska 7 %, Moravska 5 %, Savska 4 %, Donavska 4 %, Vardarska 4 %, Beograd 3 %, Drinska 2 %, Dravska 2 %, Vrbska 1 %.²⁵

Razmišljanja so šla vse pogosteje v smeri, da bi v primeru odlašanja s protialkoholnim bojem tvegali popoln propad družbe in naroda ter na ta način zagrešili zločin nad bodočo družbo. Po številnih ugotovitvah, ki so jih izpostavili v času tedna treznosti, pa je Vojko Jagodič dodal še eno: »V slovenskem protialkoholnem delu vlada velik kaos. Alkoholizem s svojimi zlemi posledicami tako duši šolo, da pod njegovim bremenom vidno hira. Gospodarski, socialni, kulturni in drugi činitelji niso podani izčrpno, zajeti so z enim zajemom iz kotla, v katerem se kuha naša bodočnost. Vkljub temu pa nam povedo na ves glas s svojo kruto resničnostjo, da bomo morali mi vsi, ki smo tudi odgovorni in prav posebej odgovorni za bodočnost našega naroda in ljudstva, pričeti z intenzivnim delom, če nočemo, da nas doleti usoda popolne degeneracije.« Torej enaka skrb, ki se je porodila že Fedorju Mikiću leta 1923. Popolna degeneracija je bila kar

²⁵ Fedor Mikić: Alkoholizam u Jugoslaviji i njegovo suzbijanje, Zagreb 1955, str. 7–8.

pogosto ponavljana stalnica in zdi se, da nikogar ni preveč motilo, da se napovedi tudi po več desetletjih še niso uresničile. Ivo Pirc je v svoji razpravi iz leta 1938 tako npr. v celoti povzel napoved Ivana Robida iz leta 1922 in zapisal: »Divje narode je alkohol v najkrajšem času iztrebil, a tudi nas uničuje, seveda nekoliko počasneje, a zato ne manj zanesljivo. Sam povzročuje celo kopo bolezni, pripravlja drugim pot, zmanjšuje odpornost posameznikov in rodu napram infekcijam in intoksikacijam ter boleznim in okvaram nasploh, zvišuje torej bolehnost in umrljivost, uničuje deco, zmanjšuje plodovitost, razplemenja in oslablja zarod, moti mir in red, izpodkopa moč države, razjeda rodbinsko življenje, uničuje nrvnost, zakrivlja nebroj zločinov in nesreč, ubija blagostanje in narodno bogastvo, spravlja posameznike in cele rodbine v propast in pogubo ter dovaja in tira najširše sloje v bedo.«²⁶

Podobno apokaliptično so ob koncu treznostnega tedna stanje v državi predstavili v katoliškem Slovencu. V Slovencu so namreč ocenili tudi protialkoholno gibanje ter ugotovili, da dotlej ni bilo vidnega uspeha. Eden izmed razlogov se je po avtorjevem mnenju skrival v napačni zahtevi po popolni abstinenci in s tem nenaravnem razpoloženju: »Boj zoper pijanstvo, ki našemu narodu prizadeva največ moralnega zla in fizične škode, more roditi učinek le če se prav vodi. Predvsem ne sme izvirati iz napačne svetomrzne in svetobežne miselnosti, ki ima vsako veselje in vse, kar ga povzroča, že za greh in tudi zmerno uživanje božjih dobrot trpi le z nejevoljo in z občutkom, da je tisti, ki se

²⁶ Ivo Pirc: Vpliv alkohola na zdravstveno strukturo Slovenije, v: Vpliv alkohola na zdravstveno strukturo Slovenije, str. 25. Prim. Ivan Robida: Boj alkoholu, str. 15.

sploh vsega tega odpove, že samo zategadelj popolnejši, vsi drugi pa pravzaprav manjvredni udje naše družbe.»²⁷

Kar pa zadeva prihodnost Slovencev, je bil komentator vse prej kot optimističen. Podobno kot ostali je videl slovenski narod kot bolan organizem, ki ga je alkoholizem že močno načel: »*Na takih tleh se ne more roditi narodna zavest, politična izobrazba in zrelost, kulturni zanos, ampak le moralni slabiči, neznačajneži, ki jim je vse naprodaj in so sami naprodaj, izrodki in izvržki, ki kakor kuga kvarijo vse okoli sebe. Kakor razkrajajoča gliva in plesen prepregajo naše narodno telo in ga zastrupljajo, pa naj bo iz nedrja množice ali vrha inteligence, zakaj oboje je od kroničnega pijanstva močno obolelo in telesno ter duševno načeto.»²⁸*

Alkoholizem je v očeh mnogih predstavljal ključno bolezen, ki da uničuje možnosti za napredek. Ideje progresivne degeneracije pa so ta strah le še povečevale; alkoholiki so namreč postali »manjvredni«, saj je prevladalo mnenje, da razširjajo manjvredni dedni material. Ideja progresivne degeneracije je bila tako dolgo časa močno prisotna, vanjo pa so zaradi »naravnih zakonitosti« verjeli ljudje iz različnih družbenih krogov in različnih političnih prepričanj. Spekter ljudi je bil podobno širok kot pri evgeniki:²⁹ od medicinskih tehnokratov, ki so hoteli z novo obliko socialne higijene zmanjšati stroške zdravstva in okrepiti nacijo, raznih evolucijskih idealistov, ki so sanjali o naslednji stopnji v razvoju človeštva, do zaskrbljenih moralistov, ki so brez moči gledali, kako se ljudstvo utaplja v alkoholu in grehu.

²⁷ Slovenec, 2. 6. 1938.

²⁸ Ibidem.

²⁹ O tem glej Peter Weingart, Jürgen Kroll, Kurt Bayertz: *Rasse, Blut und Gene, Geschichte der Eugenik und Rassenhygiene in Deutschland*, Frankfurt am Main 1992, Stefan Kühl: *Die Internationale der Rassisten, Aufstieg und Niedergang der internationalen Bewegung für Eugenik und Rassenhygiene im 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main/New York 1997.

Viri in literatura

- Donald J. Childs: *Modernism and Eugenics, Woolf, Eliot, Yeats, and the Culture of Degeneration*, Cambridge/New York/Madrid 2001.
- Evgenika, leto I., št. 2, v: Zdravniški vestnik, april 1935.
- Evgenika, leto IV, št. 2, v: Zdravniški vestnik, junij 1938.
- Peter Gay: *The Bourgeois Experience, Victoria to Freud, Education of the Senses*, New York/Oxford 1984.
- Vojko Jagodič: *Alkoholizem med učenci osnovnih in meščanskih šol v slovenskih mestih v šolskem letu 1936/37*, v: *Kronika slovenskih mest*, št. 3, let. 5, 1938.
- Malthus, medicine and Morality: Malthusianism after 1798*, ur. Brian Dolan, v: *Clio medica*, 59, Amsterdam, Atlanta 2000.
- Fedor Mikić: *Alkoholizam u Jugoslaviji i njegovo suzbijanje*, Zagreb 1955.
- Fedor Mikić: *Naše alkoholno gospodarstvo*, Celje 1923.
- Ivo Pirc: *Vpliv alkoholizma na zdravstveno strukturo Slovenije*, v: *Vpliv alkohola na zdravstveno strukturo Slovenije*, Ljubljana 1938.
- Proglas 'Slovenski javnosti!' izdan ob prvem treznostnem tednu l. 1938.
- Ivan Robida: *Boj alkoholu*, Knjižnica zdravstvenega odseka za Slovenijo, Številka 3, Ljubljana 1922.
- Edward Shorter: *A History of Psychiatry, From the Era of the Asylum to the Age of Prozac*, New York /.../ Weinheim 1997.
- Slovenec, 2. 6. 1938.
- Slovenski pravnik, št. 9-10, 1934.
- Božo Škerlj: *Socialno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka*, v: *Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice za leto 1933*, Ljubljana 1933.
- Niko Županič: *Evgenika dr. Ivana Tavčarja*, Ljubljana 1921.
- Peter Weingart, Jürgen Kroll, Kurt Bayertz: *Rasse, Blut und Gene, Geschichte der Eugenik und Rassenhygiene in Deutschland*, Frankfurt am Main 1992, Stefan Kühl: *Die Internationale der Rassisten, Aufstieg und Niedergang der internationalen Bewegung für Eugenik und Rassenhygiene im 20.*

Jahrhundert, Frankfurt am Main/New York 1997.

Zusammenfassung

DER EINFLUSS DES ALKOHOLS AUF DIE DEGENERATION DES VOLKES IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

Der Beitrag behandelt die sogenannte Alkoholdegeneration. In der Zwischenkriegszeit erhielten die Lösungsansätze für dieses Problem neuen Auftrieb, da immer radikalere Wege verfolgt wurden. Das Volk und die Pflichten gegenüber Volk und Staat wurden zunehmend zur Richtgröße. Das im Alkoholrausch versunkene Individuum wurde gemäß der bekannten Theorien der Degeneration als Last für die Gesellschaft und Schädling des Volkes aufgefasst. Alkoholiker wurden aufgrund der „bewiesenen“ Vergiftung ihres Erbmaterials in den Augen der Verbesserer des nationalen Wesens zu Minderwertigen und zu einem Hindernis für die evolutionären Idealisten, die von der nächsten Entwicklungsstufe der Menschheit träumten. So sprach sich zum Beispiel Dr. Avgust Munda, Jurist und Strafrechtsdozent an der Juridischen Fakultät in Ljubljana, 1934 in der Standeszeitung dafür aus, *„dass alle gerichtlich entmündigten Trinker sterilisiert werden“*. In der Beilage der Zeitung *Zdravniški vestnik* (Ärzteblatt) mit dem Titel *Evgenika* (Eugenik) fanden solche Überlegungen Zuspruch: *„In Slowenien wäre der Effekt vielleicht ungeheuerlich, jedoch radikal und notwendig. Was die Sterilisation angeht, könnte man sie bei Vorliegen einer Zustimmung bereits durchführen. So wird Kohlrausch zitiert, der erklärte, dass eine zwangsweise Sterilisation logisch ist: 'der Wille des Einzelnen muss sich bedingungslos dem Nutzen der Allgemeinheit unterordnen'.“*

Schlagwörter: Alkoholismus, Degeneration, Sterilisation, Evgenika